

Bouwen op de Veluwe

Een interview met Rob van Engelsdorp Gastelaars

Rob van Engelsdorp Gastelaars, emeritus hoogleraar in de Sociale Geografie en Landbeschrijving, had liever gehad dat planologie geen eigen vakgebied was geworden, want planologen hebben maar weinig te vertellen. Ze weten vooral veel over de verschillende nota's, terwijl Van Engelsdorp Gastelaars meer op heeft met inhoudelijke experts. Geen vriend van de milieubeweging, maar dat zal niemand meer verbazen na zijn uitspraken over bouwen op de Veluwe. In het kader van het thema van dit nummer zocht de redactie van TOPOS Van Engelsdorp Gastelaars op. Er zijn er niet zo heel veel die, nota bene vanaf de Posbank, op de televisie durven te verkondigen dat de Veluwe géén interessant natuurgebied is.

Stijn Heukels en Henk-Jan Kooij

Redacteuren TOPOS

stijn.heukels@wur.nl

henk-jan.kooij@wur.nl

Rob van Engelsdorp Gastelaars heeft zich tijdens zijn hoogleraarschap bezig gehouden met de geografie van industriële stedelijke samenlevingen en hun recente ontwikkelingen. In zijn afscheidsrede komt hij terug op de rode draad in zijn carrière: de binding van bewoners aan hun leefomgeving. Van Engelsdorp Gastelaars concludeert dat we ons meer op exogene maatschappelijke ontwikkelingen zouden moeten richten in het onderzoek en ons niet moeten laten leiden door het keurslijf waarin het land door het ruimtelijk beleid wordt geperst.

Na zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam had Van Engelsdorp Gastelaars nog wat boekideeën. Het waren gedachten over stad-land relaties die hij tijdens zijn hoogleraarschap niet kwijt kon in de artikelen die hij schreef. Van Engelsdorp Gastelaars vertelt dat het een andere manier van schrijven is.

“Boeken geven de gelegenheid om een complexere gedachtengang uit te leggen.” Bij zijn huidige werkgever, het Ruimtelijk Planbureau, is er wel de mogelijkheid om deze ideeën uit te werken.

Interview op de Posbank

Van Engelsdorp Gastelaars heeft een aantal jaren geleden betoogd dat we zouden moeten bouwen op de Veluwe. Hij herinnert zich nog dat hij met een tv-ploeg op de Posbank stond tijdens de opnames van het programma waarin zijn stelling wereldkundig zou worden gemaakt. “Het idee was: nu vindt iedereen me gek, over 10 jaar beginnen ze aarzelend mee te denken, over 20 jaar beginnen ze het normaal te vinden. Ik vond het schrikbarend wat ik daar zag: een scherp geordend landschap, met hekken die de schapen op hun plek hielden. Er is geen sprake van ongerepte natuur; ik trof er een institutioneel, verkaveld gebied. Als natuurgebied heeft het de indruk op me achtergelaten van iemand die zijn broek probeert op te houden maar geen bretels of riem meer heeft.”

Beschermbaar Nederland onder NAP

Toen Van Engelsdorp Gastelaars in de

VROM-raad zitting had en later, toen hij lid werd van een studiegroep van de Europese Unie, is hij het idee gaan aanhangen dat je Nederland in economisch, sociaal, ecologisch en cultureel opzicht internationaal zou moeten bekijken.

“Ecologisch is Nederland vooral interessant als estuarium. De rivieren, de Waddenzee en de laagvenen zijn op Europese schaal bijzonder; grofweg het gebied onder de zeespiegel. De zandgronden zijn dat niet. Weliswaar draagt men aan dat de Nederlandse zandgronden als enige tussen 0 en 5 meter NAP liggen, maar dat is een discussietruc”, aldus Van Engelsdorp Gastelaars. De te beschermen natuur in Nederland houdt volgens hem op bij Amersfoort.

Het fenomeen dat het unieke van Nederland in de lage delen ligt, is volgens Van Engelsdorp Gastelaars dieper geworteld. “Nederland ontleent zijn bestaansrecht aan zijn functie als handelscentrum, daar is geen fysisch-geografische argumentatie voor. Als je alleen de hoger gelegen delen van Nederland bekijkt, is het geen op zichzelf staande eenheid meer. Maar ook steden als Maastricht en Nijmegen zijn geen typisch Nederlandse steden, maar standaard Europese riviersteden.” Een stad als Sloten en steden in het westen van het land vindt hij in dat opzicht veel bijzonderder.

Hoogwaardig wonen

Een tweede argument heeft te maken met iets dat Van Engelsdorp Gastelaars al eerder noemde: Nederland is een drukke handelsdelta. “Er wordt vaak gezegd dat Nederland vol is, maar het zou allemaal nog veel voller kunnen. De bevolkingsdichtheid van Nederland wordt altijd vergeleken met de rest van de wereld, maar dat leidt veelal tot een verkeerde voorstelling. Als je Nederland met andere delta's zou vergelijken, zal blijken dat het hier allemaal nog wel meevalt.” Van Engelsdorp Gastelaars ziet Nederland als een delta in wording. Dit economische kerngebied vraagt volgens hem om hoogwaardige woonmilieu's. “We zijn erg betietering als het gaat om bouwen.

Van Engelsdorp Gastelaars: "Gebieden met alleen maar waaibomenhout kunnen gerust worden bebouwd".

Door compact bouwen hebben we ons beperkt tot een tweederangs kwaliteit woningen. Er wordt namelijk geklaagd over de Nederlandse woonmilieu's; ook in internationaal verband!" Van Engelsdorp Gastelaars vindt dat gespreid bouwen als één van de varianten in het ruimtelijk beleid opgenomen zou moeten worden. "Plattelandswonen is hard nodig voor gebieden die kapitaalcracht nodig hebben. Alleen dan kunnen voorzieningen in stand worden gehouden; een goeie migrant levert ongeveer 0,3 nieuwe arbeidsplaatsen op." Hét bewijs voor de behoefte aan betere woonmilieus is volgens Van Engelsdorp Gastelaars het Groene Hart: "Abcoude was in jaren 50 een zeer arme plaats, nu behoort het tot de 10 rijkste gemeenten van Nederland. De in deze plaats opgetreden verbetering is het gevolg van een spontane ontwikkeling. Het is echter een uitzondering, want in de meeste andere gebieden heeft het gevoerde beleid dit tegengewerkt; het Groene Hart moest leeg blijven." Ook in Zeeland zijn verschijnselen waarneembaar die hiermee samen hangen, want ook daar wordt een krampachtig restrictief beleid gevoerd. Van Engelsdorp Gastelaars: "Men hoeft alleen maar excursies naar het Groene Hart te organiseren om te kijken hoe het niet

moet. Toch lijkt er maar weinig geleerd." In Zeeland zijn de laatste jaren verschillende recreatiekernen gebouwd. In het beleid worden deze nieuwe dorpen niet erkend omdat ze geen woonfunctie hebben, maar een recreatiefunctie. "Daardoor is het ook niet mogelijk om die dorpen op een goede manier vorm te geven", vindt Van Engelsdorp Gastelaars. "Uiteindelijk moet de tent toch bewaakt worden door een paar vaste bewoners. Het is een ontwikkeling die je niet tegen kunt houden. Men wil die recreatiedorpen, tegen beter weten in, niet als verstedelijking zien."

Bouwen op het zand

Van Engelsdorp Gastelaars laatste argument is vooral technisch van aard. "Op klei- en veengebieden is het moeilijk en duur om te bouwen, op zand is dat veel makkelijker." Daarnaast is het zandlandschap volgens hem heel populair als woongebied: "We zijn opgevoed met de gedachte dat zandwonen chic is. In Brabant is er van oudsher meer ruimte dan elders geweest om aan die woonwens tegemoet te komen. Omdat daar veel minder landgoederen liggen, heeft het zandlandschap daar minder bescherming genoten en heeft hoogwaardig wonen een kans gekregen."

Er moet vooral op de Veluwe gebouwd worden omdat de economische motor van het Nederlandse stedensysteem in de noordflank zit. Van Engelsdorp Gastelaars: "Er loopt een corridor van Haarlem naar Arnhem. Daar ligt de kennispoort, de motor van de economie. De drie grote universiteiten zitten erin, de uitgeverijwereld, de mediawereld, zakelijke dienstverlening, iedereen die met software bezig is. Daar moet je dus je capaciteit ontwikkelen." De druk op Gelderland is daarom erg groot. Net als de druk voor 'natte' woonuitbreidingen erg groot is in Flevoland tot zelfs het zuiden van Friesland. Van Engelsdorp Gastelaars denkt dat het niet voor niets is dat er twee grote steden in de polder zijn gebouwd, waarvan Almere straks zelfs de vierde stad van Nederland wordt. Door de structuur van het landschap is de capaciteit van die natte woonmilieus voor chic wonen alleen niet zo groot. Maar ook op de Veluwe is al van alles gaande volgens Van Engelsdorp Gastelaars: "Als je daadwerkelijk op de Veluwe gaat kijken, sta je versteld. Het assortiment van het winkelcentrum van Ermelo is beter dan dat van de binnenstad van Amersfoort! Ik zou graag hebben dat er meer aandacht wordt besteed aan het goed bestemmen van deze delen van Ne-

derland. De gebieden met landgoederen kom je natuurlijk niet aan, maar die gebieden waar alleen maar waaibomenhout staat kunnen gerust worden bebouwd.”

Polycentrisch

Bebouwen kan echter op vele manieren. Van Engelsdorp Gastelaars denkt niet dat er nog nieuwe steden bijkomen; geen nieuw Almere. “Het fenomeen netwerkverstedelijking is een empirische werkelijkheid die zich aan het ontwikkelen is. Langzaam begint men dat te accepteren als idee.” Op het ministerie heeft men inmiddels besloten dat het niet meer tegen te houden is. Van Engelsdorp Gastelaars vindt dat men heel lang (tot 2000) heeft gewacht met het erkennen dat onze steden polycentrisch zouden worden. “Amsterdam was een uitzondering, dat werd als ‘niet meer te redden’ beschouwd. Het was net als in Zeeland met de recreatiedorpen; ze zijn er niet want ze hebben geen woonfunctie.” Van Engelsdorp Gastelaars: “In Nederland hebben we nog steeds een wat afwijkende definitie van die polycentrische steden. Internationaal wordt hieronder verstaan dat Amsterdam ophoudt bij de Anna Paulownapolder als het om woonwerkrelaties gaat. Zo ver strekt zo’n vlek zich uit. Daarbinnen bestaat dan ook een enorme differentiatie in woonmilieus; van ‘binnenstedelijk’ tot aan de kleine dorpjes in de periferie.” De toekomstige stad kun je volgens Van Engelsdorp Gastelaars heel anders aanpakken. “Er is ooit een alternatief voor de VINEX geschreven waarin alle bebouwing op een verantwoorde manier aan kleine kernen is geplakt. Dat was een heel aardig plan. In dat nieuwe beeld komen geen steden meer voor; aansluiten op bestaande nederzettingenpatronen was het adagium.” Maar volgens Van Engelsdorp Gastelaars zou dat alleen moeten op plekken waar er ook behoefte is aan dergelijke woonmilieus: “In Drente is het niet zo nodig om allerlei vormen van ruraal wonen te ontwikkelen.”

Binding van bewoners

Zoals gezegd heeft Van Engelsdorp Gastelaars zich gedurende zijn loopbaan vooral bezig gehouden met de binding van bewoners aan hun omgeving. Welke rol speelt deze binding in dit verhaal? Van Engelsdorp Gastelaars maakt onderscheid tussen een microbinding en macrobinding. “De microbinding, de binding met de directe woonomgeving, wordt steeds meer een zakelijke binding. Het gaat dan om het fenomeen ‘domein’, dat zowel een buurt of dorp kan betreffen. Op microniveau kan een domein als culturele eenheid worden gezien. De macrobinding, die zich inmiddels veelal bovenstedelijk afspeelt, is in dat opzicht steeds belangrijker aan het worden.” Macrobinding wordt ook wel met de term ‘daily system’ aangegeven. Van Engelsdorp Gastelaars: “Ik woon zelf in Amsterdam en bezoek vrijwel ieder weekend het gebied rond ’s Graveland in het Gooi. Daar kun je aan het eind van de middag of ’s avonds zelfs reeën zien! Als je er echter op zondagochtend loopt, kun je foto’s maken van ‘links of rechts houden op de paden.’” Doordat de actieradius van mensen steeds groter wordt, is dit fenomeen heel algemeen aan het worden. Mensen met hoge inkomens lopen voor op dat bovenstedelijke daily system. Ook op het platteland gaat deze regionale oriëntatie zich manifesteren, omdat ook het voorzieningenniveau zich in deze lijn ontwikkelt. “Je moet deze structuur onderkennen en vormgeven. Doordat wij deze verhalen steeds niet accepteren hebben we ook geen beleid op dit gebied”, aldus Van Engelsdorp Gastelaars. Voor de Veluwe zou dit betekenen dat aangesloten zou moeten worden bij bestaande dorpen. Echt een groot voorstander van nieuwe dorpen is Van Engelsdorp Gastelaars niet, omdat een nieuw dorp niet in één keer kan worden neergezet, zondanig dat mensen het ook nog mooi vinden. “Op de Waddeneilanden zijn op een enkele plek bebouwingslinten verdubbeld en dat stoort echt niet, even los van het feit dat ze een

steen hebben gebruikt die daar niet hoort. Als er een aanleiding is om dergelijke dingen te doen, moeten we hiervoor niet terugschrikken.”

Volgens Van Engelsdorp Gastelaars is Het Gooi Nederlands meest favoriete woongebied. “Er staan veel verspreide huizen, maar juist daardoor is er ook veel ruimte voor groen. Je ziet Nederland hongerig reageren op initiatieven die ruimte geven aan de wens aan een meer hoogwaardig woonmilieu. Haverleij in Den Bosch en Brandevoort in Helmond zijn daar voorbeelden van.” Hij vindt dat we het beter moeten regelen en creatiever moeten reageren op dergelijke ontwikkelingen.

Maatschappelijke ontwikkelingen

Van Engelsdorp Gastelaars noemt een aantal maatschappelijke ontwikkelingen die de ruimtelijke ontwikkeling bepalen en die volgens hem ook sturend zouden moeten zijn voor het beleid. De eerste ontwikkeling heeft met de aard van de economie te maken. “Industriële activiteiten worden steeds meer verplaatst naar lage lonen landen. De economische kracht van de Nederlandse economie is dan ook verplaatst naar de kennisontwikkeling en dienstverlening. Dat zien we terug in het verschil tussen de economische groei in de noord- en zuidflank van Randstad. De zuidflank is vooral gericht op de industrie rond de haven, terwijl de noordflank symbool staat voor de zakelijke dienstverlening. In wezen is dit een internationaal ordeningsprincipe dat zich aan ons opdringt.” Een tweede trend is de schaalvergroting in de landbouw: “Lange tijd heb ik gedacht dat 100 ha de bovengrens was als het ging om de omvang van het areaal van een bedrijf, maar dat gaat niet meer op. Ik ken een bedrijf van honderden hectares groot dat ook nog milieuvriendelijk produceert. Met deze grote bedrijven blijven er nog maar een paar boeren over. Als je infrastructuur en andere voorzieningen overeind wil houden moet je naast boeren andere ‘bezitters’ hebben die niet te armlastig zijn. Ik geloof

in een landbouw die in zijn specialisatie doorgaat. We zijn weliswaar te duur, maar met onze expertise kunnen we het nog een flinke tijd volhouden.”

Een derde trend die de overheid niet in de hand heeft is de netwerkvorming binnen stedelijke regio's in plaats van oude compacte steden: “De ontwikkeling zit in bijvoorbeeld de telematisering en het vervoerssysteem. We hebben in Nederland doorlopend aangegeven daar niet aan te willen, maar we kunnen er niet omheen. De provincie Noord-Brabant doet het wat dat betreft veel beter dan anderen. Ze erkennen deze ontwikkelingen en volgen ze daardoor ook. De ‘ruimte voor ruimte regeling’ is in Brabant uitgetoetst.” Van Engelsdorp Gastelaars vindt dat de overheid niet de kop in het zand moet steken. Hij ziet niets in ‘Zeeuwse’ oplossingen: “Het is misschien op korte termijn mogelijk de groei uit de recreatiedorpen te houden, maar je weet nu al dat het geen stand kan houden.” Van Engelsdorp Gastelaars vindt dat je dit soort ontwikkelingen expliciet tegemoet moet treden. Er moet een grotere differentiatie in de woonmilieus komen; enerzijds een hoog-stedelijk woonklimaat en als contramale het suburbane landelijk wonen.

“Op een of andere manier moet je erkennen dat mensen meer ruimte gaan gebruiken om te wonen. Wat dat betreft moeten we kiezen tussen twee ontwikkelingen: het is of suburbanisatie of een tweede woning. Er bestaat een contrast tussen de overheidswens om het allemaal zo compact mogelijk te houden en de wens van de burger om meer woonruimte te krijgen. Het compromis zou suburbanisatie kunnen zijn. Tweede woningen worden nu elders in Europa gezocht; dat gaat natuurlijk op den duur gedonder geven.”

Bezwaren aan planning en de doctrine

Naar aanleiding van Van Engelsdorp Gastelaars ideeën over maatschappelijke ontwikkelingen, spreken we over zijn visie op het planningsbeleid. De planningsdoctrine heeft in zijn ogen twee

kenmerken. Het eerste aspect is dat Nederland niet verder mag verstedelijken. Het tweede aspect heeft betrekking op het nagestreefde evenwicht in ontwikkelingen; er mag bijvoorbeeld maar zeer beperkt differentiatie worden aangebracht in de kwaliteit en kwantiteit van woningen.

Van Engelsdorp Gastelaars vindt dat we markanter moeten gaan plannen en differentiatie moeten accepteren in onze ruimtelijke ontwikkeling. Wat hem betreft is daar nog steeds 60% landbouw in mogelijk; maar dan niet alleen het verbodingsverhaal van Van der Ploeg. Voor de toekomst kan de landbouw alleen overleven als er een flink kapitaal achter zit. “In het huidige beleid zijn we niet op maatschappelijke ontwikkelingen gespitst, maar richten we ons op de planningsdoctrine. Daardoor hebben we de instelling dat we het al weten. Het is bovendien een verouderde doctrine die uitgaat van monocentrische, middelgrote steden en een agrarisch gebruikt platteland. Als we beter worden in het erkennen en herkennen van maatschappelijke ontwikkelingen, lopen we niet achter de feiten aan. Lange tijd heeft men geweigerd het polycentrische karakter van ontwikkelingen te volgen. Onze empirie is gebaseerd op verouderde ideeën over hoe het in elkaar zit. Daardoor worden we pijnlijk verrast. Schiphol is daar een voorbeeld van, en de recreatiedorpen in Zeeland ook.”

Doctrines kenmerken zich doordat het standpunt blijft, maar de argumenten daarvoor steeds veranderen. Het zijn geen wetenschappelijk onderbouwde stellingen volgens Van Engelsdorp Gastelaars. “Ik ben van de school waarin elke ruimtelijke ontwikkeling een uiting is van een maatschappelijke of economische ontwikkeling. Niet door het beleid, maar door deze ontwikkelingen wordt gedefinieerd wat er gebeurt. Ik ben wat dat betreft niet erg onder de indruk van de toegevoegde waarde van planologen.” Eigenlijk heeft Van Engelsdorp Gastelaars het nooit zo'n succes gevonden dat planologie een apart vakgebied werd. “Die

mensen hadden weinig te vertellen op symposia, ze wisten vooral veel over het beleid en allerlei nota's. Faludi is opgehouden met de werkelijkheid te volgen, maar is zich in plaats daarvan gaan richten op systemen van de planologie, eigen regelsystemen en eigen strategieën en concepten. Op dat gebied was hij dan ook heel goed. Van der Cammen had het ooit over de binnen- en de buitenkant van de planologie; Steiginga bestudeerde de buitenkant en Faludi de binnenkant. Faludi maakte met zijn instrumentele benadering duidelijk waar de grenzen van het vak zaten. Ik geloof zelf dat het beter zou zijn als er in plaats van instrumentele experts vooral ruimtelijke specialisten zouden worden opgeleid.”

Summary

Rob van Engelsdorp Gastelaars recently stated that the Dutch should build on their largest nature reserve, the Veluwe. TOPOS editors Kooij and Heukels asked him 'why?' Firstly, Van Engelsdorp Gastelaars isn't impressed by the quality of the nature reserve. According to him the Veluwe is highly cultivated and no wild nature area. Secondly, he has more fundamental arguments. From an international point of view the Veluwe is not as interesting as the lower parts of the Netherlands. Besides, the country also needs more luxury houses in the economic core of the country. According to Van Engelsdorp Gastelaars the sandy soils are the most preferred living environment. These soils are also the most suitable for building. Van Engelsdorp Gastelaars supports these ideas with his research experience in polycentric development of cities. He thinks the national government waited too long to acknowledge this trend. Spatial planning is concerned too much with striving for fixed doctrines and is concerned too little with following spatial developments.